

review scientific article
received: 2014-06-27

UDC 327(497.1+456.31)"1918/1992"

JUGOSLAVIJA I VATIKAN 1918–1992. GODINE

Radmila RADIĆ

Institut za noviju istoriju Srbije, Trg Nikole Pašića 11, 11000 Beograd, Srbija
e-mail: mandicr58@gmail.com

IZVLEČEK

Na podlagi lastnih raziskav in literature je avtorica v članku prikazala ključne trenutke v diplomatskih odnosih med Jugoslavijo in Vatikanom v obdobju od 1918 do začetka leta 1992.

Ključne besede: Jugoslavija, Vatikan, diplomatski odnosi, rimokatoliška cerkev, konkordat, protokol

JUGOSLAVIA E VATICANO 1918–1992

SINTESI

Basato sugli studi personali e la letteratura, autore offre un contributo su cruciali momenti delle relazioni diplomatiche tra Jugoslavia e Vaticano nel periodo 1918–1992.

Parole chiave: Jugoslavia, Vaticano, le relazioni diplomatiche, la Chiesa Cattolica Romana, il Concordato, il Protocollo

Sveta stolica je tokom Prvog svetskog rata podržavala obračun Austro-Ugarske sa Kraljevinom Srbijom, ohrabrujući njena nastojanja da očuva položaj na Balkanu. Jugoslovensku državu, koja je trebalo da nastane na ruševinama Austro-Ugarske i na štetu italijanskih interesa, Vatikan nije dočekao prijateljski. Kada je do njegov stvaranja došlo 1918, Vatikan ju je priznao tek posle izvesnog oklevanja, 6. 11. 1919. a redovni diplomatski odnosi uspostavljeni su 1920.¹ Jugoslovensko-vatikanski odnosi između dva rata bili su pretežno zategnuti. Tokom 20-ih godina Vatikan se blagonaklono odnosio prema italijanskoj okupaciji prostora uz Jadran i aktivno se angažovao oko pripajanja Rijeke Italiji (Živojinović, 2012, 63–116, 197–228). Jedno od spornih pitanja u međuratnom periodu, aktuelno i u drugoj polovini 20. veka, bilo je vezano za razgraničenje biskupija na jugoslovenskim granicama. Državno razgraničenje Kraljevine SHS, u vezi sa međunarodnim ugovorima posle rata, trebalo je da dovede i do crkvenog razgraničenja dijeceza sa inostranstvom, ali nezavisno od uspostavljanja diplomatskih odnosa, Vatikan to nije izvršio. Stav jugoslovenskih vlada bio je da se crkvena teritorijalna organizacija mora sprovesti unutar državnih granica, kako ne bi crkvene vlasti jugoslovenskog državnog područja vršile jurisdikciju nad katolicima u inostranstvu ili obrnuto. Vatikan je u ovom slučaju insistirao na konkordatu ali postojanje konkordata nije bilo uvek odlučujuće u ovakvim pitanjima za Sv. stolicu, što se najbolje videlo na primeru grada Rijeke (Žutić, 1992, 73–82; Bubalo, Mitrović, Radić, 2010, 153–157).

Na jugoslovensko-vatikanske odnose bitno je uticalo držanje Rimokatoličke crkve (RKC) u zemlji prema vlastima i nesporazumi koji su izbijali zbog antijugoslovenskih ideja i aktivnosti dela hrvatskog klera. Do otvorenog sukoba došlo je oko sklapanja konkordata.

Konkordati i konvencije kojima je tokom 19. i početkom 20. veka bio regulisan položaj RKC u Austro-Ugarskoj, BiH, Crnoj Gori i Srbiji, u Kraljevini SHS više nisu imali snagu međunarodnih ugovora. Trebalo ih je zameniti ili novim internim zakonom ili novim konkordatom, kako bi se izbegla raznorodnost položaja RKC u pojedinim delovima zemlje. Prvi koraci za sklapanje konkordata učinjeni su odmah posle stvaranja Jugoslavije. Komisija za proučavanje pitanja o zaključenju konkordata radila je od 1922. do 1925, kada je nastao privremeni zastoj u pregovorima. Kao polazište za pregovore upotrebljen je srpski konkordat iz 1914. Biskupat Kraljevine SHS je tražio da se ne potpisuje konkordat dok se ne ispuni uslov da se crkvi vrati sva oduzeta imovina. Javila se u se i dva specifična problema: uprava Zavodom Sv. Jeronima i upotreba glagoljice i staroslovenskog jezika u liturgiji. Jugoslovenska strana je insistirala na već pomenutom poštovanju pravila poklapanja državnih granica

sa teritorijama duhovne jurisdikcije. Protiv konkordata je postojala snažna opozicija u jugoslovenskom parlamentu, posebno S. Radić, predsednik HRSS-a. U jesen 1931. došlo je do zaoštavanja odnosa između Kraljevine Jugoslavije i Vatikana zbog biskupske poslanice protiv sokolstva i izjave Pija XI o proganjanju katolika u Jugoslaviji. Početkom 1933. govorilo se čak i o mogućnosti prekida diplomatskih odnosa. U međuvremenu su do početka 30-ih, za sve konfesionalne zajednice bili doneti posebni zakoni izuzev za RKC. Pregovori su nastavljeni 1933. na lični zahtev kralja Aleksandra. Kraljevska vlada je bila spremna na popuštanje u pogledu teritorijalne organizacije RKC u Jugoslaviji, a u Vatikanu su smatrali da je projekat vrlo povoljan za RKC. Pokušaj nadbiskupa sarajevskog I. Šarića da u Rimu osujeti njegovu zaključivanje zastupanjem stava da je Jugoslavija zemlja koja će se raspasti i da konkordatom Sv. stolica priznaje njeno pravno postojanje, osujetila je intervencija nadbiskupa A. Bauera i biskupa G. Rožmana, koji su tražili da Vatikan odmah zaključi konkordat. Smatrali su da će se time obezbediti bolji uslovi za delovanje RKC u Jugoslaviji (Dimić, Žutić, 1992, 208–238; Petrović, 2000, 485–502; Mithans, 2013, 812, 816–817).

Do potpisivanja konkordata je došlo 25. 7. 1935. u Rimu. Sa jugoslovenske strane potpisao ga je Lj. Auer, ministar pravde u vladi Milana Stojadinovića, a sa vatikanske strane državni sekretar kardinal E. Pacelli, budući Pije XII. Konkordatom je postignuto da nijedan deo područja Jugoslavije nije više potpadao pod biskupe koji su rezidirali u inostranstvu. U imenovanju novih crkvenih funkcionera, Sv. stolica se obavezivala da će u punoj meri poštovati državne interese. Bilo je predviđeno da biskupi prilikom stupanja na dužnost polože zakletvu vernosti kralju. Vlada se obavezala da će RKC osigurati ekonomsku pomoć i izvršiti nadoknadu za crkveno zemljište oduzeto agrarnom reformom. Jednim članom utvrđeno je da je veronauka obavezan nastavni predmet pod nadzorom nadležne crkvene vlasti. Predviđeno je i tolerisanje obreda na glagoljici u određenim granicama. Konkordat je RKC davao koncesije kojih nije bilo u drugim konkordatima sklapanim u to vreme, ali tih koncesija nije bilo mnogo. Veći problem bio je u izjednačavanju prava Srpske pravoslavne crkve (SPC) i RKC (Petranović, Zečević, 1987, I, 480–489; Mužić, 1978, 89–90; Bubalo, Mitrović, Radić, 2010, 167; Mithans, 2012, 264, 363).

SPC, opozicija u parlamentu i javnost koja je bila neraspoložena prema M. Stojadinoviću, tvrdili su da konkordat otvara vrata RKC i njenom prozelitizmu i da se njime povređuju državni narodni interesi i princip verske ravnopravnosti. Posle oštih sukoba u prvoj polovini 1937. i pored izglasavanja konkordata u skupštini, vlada odlučuje da konkordat ne podnosi Senatu i konačno ga

1 Od 1920. do 1946. u Beogradu su nunciji bili: F. Cherubini (1920–1921), E. Pellegrinetti (1922–1937) i E. Felici (1938–1946). U istom periodu u Vatikanu su jugoslovenski poslanici bili: L. Bakotić (1920–1923), J. Smodlaka (1923–1926), J. Simić (1926–1936) i N. Mirošević Sorgo (1937–1945).

povlači novembra 1937. Januara sledeće godine, Stojadinović daje zvaničnu izjavu da je konkordat skinut sa dnevnog reda. Na povlačenje konkordata Državni sekretarijat (DS) Vatikana je zvanično reagovao najpre notom Apostolske administrature u Beogradu 25. 11. 1937. Potom je 15. 2. 1938. Vatikan uložio protest kraljevskoj vladi, upozoravajući je na diplomatske obaveze, a Biskupska konferencija (BK) katoličkog biskupata Jugoslavije izdala je „Deklaraciju“ u kojoj je izrazila žaljenje što su pripadnici pravoslavne vere i njihove nacionalno-političke vođe istupile protiv konkordata. Istaknuto je da je RKC, odbijanjem konkordata ostala bez javno-pravnog priznanja. Za kneza Pavla i M. Stojadinovića konkordat je bio put za približavanje Italiji i Vatikanu i rešenje tzv. „hrvatskog pitanja“. Poboljšanjem odnosa sa katoličkim biskupatom M. Stojadinović je nastojao da eliminiše uticaj dejstva HSS-a i V. Mačeka u zemlji, ali njegov neuspeh doneo je sasvim suprotan efekat (Novak, 1986, 437, 440, 463; Petranović, Zečević, 1987, I, 447–452).

Dva meseca posle ustoličenja Pija XII, maja 1939, došlo je do prvog zvaničnog susreta predstavnika Kraljevine Jugoslavije i Vatikana od uspostavljanja diplomatskih odnosa, i to je i bio jedini susret između dva svetska rata (Politika, 13. 5. 1939, 1). To nije bitnije uticalo na poboljšanje odnosa. Krajem 1939. i početkom 1940. došlo je do novog spora oko imenovanja biskupa bez prethodne konsultacije sa jugoslovenskom vladom, pa čak i bez uobičajene najave. Vatikansko posredovanje u jugoslovensko-italijanskim odnosima 1939/40. nije imalo efekata za jugoslovensku stranu. Ni po drugom važnom pitanju – neutralisanju antijugoslovenskog delovanja jednog dela hrvatskog klera – nije bilo rezultata. N. Mirošević Sorgo, koji je od decembra 1938. bio izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar pri Vatikanu, prilikom posete papi i državnom sekretaru kardinalu Maglione-u, 28. i 30. 4. 1940, protestovao je protiv povezivanja katoličkih sveštenika sa ekstremno separatističkim i terorističkim pokretom ustaša pod rukovodstvom A. Pavelića (Horvat, 1984, 331–332).

Pred izbivanje rata u Jugoslaviji, RKC u Hrvatskoj je bila okupirana pripremama za proslavu 13 vekova veze katoličke Hrvatske sa Sv. stolicom. Razvoj aprilskih ratnih događaja i kapitulacija Jugoslavije, u jubilarnoj godini na Uskrs 1941, shvaćeno je kao „veliko delo Providnosti“. Zapovednik ustaških snaga S. Kvaternik je proklamovao 10. 4. 1941. Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH), a nadbiskup Alojzije Stepinac posetio je Kvaternika 12. 4, a 16. 4. bio je primljen kod poglavnika Ante Pavelića. Obe posete ostvarene su pre potpisivanja kapitulacije Jugoslavije 17. 4. Nadbiskup i biskupi izdaju okružnice i pozivaju kler da se odazove i „pomogne radu oko očuvanja i unapređenja NDH“. Oduševljenje je kasnije malo splasnulo kada su saznali da su

novе vođe pristale na aneksiju Jadranske obale (Benigar, 1974, 363; Jelić Butić, 1977, 215; Dedijer, 1987, 108; Jonjić, 2000, 485–636).

RKC je, na čelu sa nadbiskupom Stepincem, dala legalnost ustaškoj vlasti, mada se u istoriografiji pominju i izvesne tenzije iza scene.² Britanska ambasada je 7. 4. zatražila od Sv. stolice da osudi nemački napad na Jugoslaviju i Grčku, pa se sličan pritisak kasnije očekivao i u pogledu priznanja NDH. Stepinac je tokom aprila preduzeo korake kako bi došlo do prvog dodira između Hrvatske i Sv. stolice. Do jugoslovenske vlade u egzilu stizale su informacije da je Vatikan sklon samostalnoj Hrvatskoj i da bi uskoro moglo doći do diplomatskog priznanja. Sv. stolica se o tome nije izjašnjavala, a pri njoj je nastavilo da deluje jugoslovensko poslanstvo ali je papski nuncije H. Felice napustio Beograd krajem maja ili tokom juna 1941. (Ilić, 1995, 296). Posredstvom italijanske diplomatije i uz preporuke ljubljanskog biskupa Rožmana, Pavelić je primljen u privatnu audijenciju kod Pija XII, 18. 5. 1941. Stav Sv. stolice je bio da će se dok traje rat, ona uzdržavati od svega što može da liči na političko izjašnjavanje (Novak, 1986, 575–584; Jelić Butić, 1977, 216; Jonjić, 2000, 485–636; Živojinović, 1994, 34–36). Miroševiću, koji je uoči Pavelićevog dolaska protestovao kod Sv. stolice zbog proglašenja NDH a 17. 5. verbalnom notom zatražio od nje da se zauzme protiv ustaških zločina, kardinal Maglione je rekao kako se radi o primanju običnog vernika i kako se upravo protokolarnom formom htelo izbeći davanje političkog značenja ovoj poseti. Rim je od sredine aprila, još i pre priznanja NDH, tražio od jugoslovenskog poslanika pri Sv. stolici da napusti italijansku državnu teritoriju i preseli se u Vatikan. Mirošević Sorgo u tome nije uspeo pa je krajem jula otišao u Lozanu. Poslanstvo je nastavilo rad preko dr N. Moskatela (Pavlowitch, 1978, 105–137; Jonjić, 2000, 485–636; Ilić, 1995, 331–341).

Nastojeći da pomogne uspostavljanje odnosa između NDH i Sv. stolice, Stepinac je oputovao u Rim i 7. 6. bio primljen u audijenciju kod Pija XII, koji mu je obećao da će u Hrvatsku poslati svog predstavnika. Papa je imenovao 13. 6. 1941. opata G. R. Marcone-a, za apostolskog izaslanika kod hrvatskog biskupata. Međutim, Sv. stolica je iz načelnih razloga odbijala da primi bilo kakvog hrvatskog diplomatskog predstavnika. Pije XII je kardinalu Spellman-u izjavio kako je protivnik uskrsavanja Jugoslavije, ali i pored ove papine privatne ocene, na službenom nivou Sv. stolica nije htela da preduzme korake koji bi u pitanje doveli njenu neutralnost (Jelić Butić, 1977, 217; Živojinović, 1994, 36; Jonjić, 2000, 485–636). Vezu između NDH i Vatikana održavali su tokom rata N. Rušinović i knez E. Lobkovic u svojstvu izvanrednog opunomoćenika. G. Marcone je u Zagreb doputovao 3. 8. 1941. i ostao je tu do kraja rata. Stepi-

2 Sukob je postao primetan naročito tokom 1943. D. Živojinović piše da je Stepinac pokazivao strah od boljševizma i da je smatrao da je budućnost katoličanstva usko vezana sa hrvatskom državom ali nije verovao da su ustaška politika i ponašanje doprinosili „dobrom zdravlju NDH“ i to je bio ključ za razumevanje nesporazuma (Živojinović, 1994, 66–67).

nac je u svom dnevniku ocenio kako je dolazak papskog delegata zapravo faktičko priznanje NDH od strane Sv. stolice (Novak, 1986, 572).

Vlasti u NDH su odmah pokazale nameru da očiste državu od svih srpskih elemenata. Srbi su lišeni prava na pismo, veru, imovinu, usledila su hapšenja, proterivanja, logorisanja i ubistva. Sa svih strana stizale su vesti o užasnim pokoljima i o učešću katoličkih sveštenika u njima. Kardinal E. Tisserant je u razgovoru sa Rušinovićem, predstavnikom NDH u Rimu, optužio posebno franjevce za izvršene zločine (Novak, 1986, 603, 617, 619; Simić, 1958, 36; Dedijer, Miletić, 1989, 639–644; Petranović, Zečević, 1987, I, 650; Živojinović, Lučić, 1988, 551). Vatikan je bio dobro upoznat sa situacijom u okupiranoj Jugoslaviji. Sa Pijem XII je o prekrštavanju Srba razgovarao i neformalni otpravnik poslova Jugoslovenskog poslanstva N. Moskatelo, krajem 1941. Potom je 9. 1. 1942. Moskatelo uručio kardinalu Maglione-u jugoslovensku notu u vezi sa prekrštavanjem (Ilić, 1995, 420). DS je 25. 1. 1942. odgovorio da odobrava sve što je RKC u Hrvatskoj učinila u pogledu verskih prelaza (Krišto, 2000, 529). Nadbiskup Stepinac je tri puta tokom rata putovao u Rim a početkom 1942. papa ga je imenovao za apostolskog vojnog vikara u NDH. Pored Stepinca u posetu papi išli su i drugi biskupi iz NDH, kao i beogradski nadbiskup Ujčić. Ujčić nije smatrao za potrebno da uloži bilo kakav protest zbog bombardovanja Beograda, ali je 31. 1. 1942, povodom letka u kome je napadan jedan katolički sveštenik, uputio protest ministru pravde u Vladi narodnog spasa Milana Nedića u kome je tvrdio da RKC ne odobrava „uništavanje pravoslavaca“, već se „nad njim zgraža“, te da se on lično zauzeo u Zagrebu i u Rimu „u prilog pravoslavaca, koji su morali toliko stradati“ (Radić, 2005, I, 103).

Stepinac je nastavio da održava formalne i druge veze sa ustaškim vlastima, ali je upozoravao kler tokom 1944. da se drži dalje od politike, podsećajući ih da su odnosi između države i građanskih autoriteta isključivo u nadležnosti Sv. stolice. Krajem marta 1945. održana je u Zagrebu konferencija katoličkog biskupata sa koje je upućen apel papi za spas NDH. *Katolički list* je objavio poslanicu biskupata u kojoj se odbijaju optužbe da je hrvatski kler kriv za „krvava obračunavanja u Hrvatskoj Domovini“ (Petranović, 1963, 263–313; Živojinović, 1994, 72).

Nadbiskup Šarić i biskupi Garić i Rožman napustili su zemlju, ubedeni da će se ubrzo vratiti sa saveznicima, da je saradnja Anglo-Amerikanaca sa SSSR-om privremena do poraza Nemačke i da ih oni neće prepustiti komunističkoj vladavini (Petranović, 1963, 272). Prvi

kontakti između predstavnika nove vlasti i pojedinih biskupa ostvareni su već aprila 1945. a početkom juna J. Broz Tito se sastao sa predstavnicima RKC predvođenim biskupom Salis-Sevisom, a potom i sa Stepincem. Stepinac je insistirao na tome da samo Vatikan može doneti konačnu odluku o budućim odnosima. Konkordat sa Vatikanom bio je po njemu idealno rešenje, ali je i *modus vivendi* kakav je postojao u predratnoj Čehoslovačkoj bio takođe moguć.³ Tito je 4. 6. primio i opata Marcone-a sa kojim je imao „kratak, srdačan razgovor“ (Alexander, 1979, 60).

Ubrzo se pokazalo da nikakav dogovor nije moguć sa nadbiskupom Stepincem, koji je nekoliko meseci ranije branio hrvatsko pravo na nezavisnost i neprihvatljivost bilo kakvog režima postavljenog na silu. Stepinac je počeo da upućuje pisma i predstave tokom leta i jeseni predstavnicima novih vlasti koja su sadržala niz optužbi i žalbi zbog ponašanja prema crkvi i kleru, agrarne reforme, restrikcije veronauke, konfiskacije škola i seminara i dr. U to vreme vlastima je bilo stalo da nadu rešenje u odnosima sa RKC kako zbog toga što se novi režim još uvek nije učvrstio tako i zbog međunarodnog položaja Jugoslavije. Crkva je, sa druge strane, smatrala da je režim slab, da neće trajati dugo i da ga treba pritiscati što jače (Petranović, 1963, 276).

N. Moskatelo je primljen 25. 8. u audijenciju kod Pija XII i, prema dobijenim uputstvima, preneo mu je predlog da bi predstavnici Sv. stolice u Jugoslaviji mogli da budu i pripadnici neke neutralne ili savezničke zemlje. Vatikan je početkom oktobra za svog privremenog predstavnika u Jugoslaviji odredio J. P. Hurley-a, biskupa iz SAD-a. Kada je 22. 10. 1945. trebalo objaviti u novinama u Beogradu i Rimu da je Hurley imenovan za regenta Nuncijature, Vatikan je tražio da se izbegne termin „uspostavljanje diplomatskih odnosa“ jer ti odnosi nisu nikada ni bili prekinuti (Radić, 2005, I, 266).

U međuvremenu je održana BK u Zagrebu i 20. 9. je izdato Pastirsko pismo vernicima, koje je pokazalo da crkva nije bila spremna na saradnju, izuzev pod uslovima koji su bili potpuno neprihvatljivi za režim. Kada su u Jugoslaviji održani izbori 11. 11. 1945. i vlada dobila mandat, napadi na Stepinca i RKC su pojačani (Petranović, Zečević, 1987, II, 273–292; Akmadža, 2013, 321–335). Predsednik vlade NR Hrvatske V. Bakarić je pisao E. Kardelju, potpredsedniku vlade FNRJ, krajem decembra 1945. da je istragom dobijeno dosta materijala da se kompromituje čitavo vodstvo RKC u Jugoslaviji na čelu sa Stepincem. Cilj je, po Bakariću, bio čišćenje u crkvenim redovima i pritisak na Vatikan. Od januara 1946. hrvatska štampa je počela da objavljuje doku-

3 V. Dedijer navodi pismo V. Bakarića o susretu Tito–Stepinac u kome on kaže: „Ideja vodilja Titova u razgovorima je bila [...] da vodi agitaciju za osamostaljenje Rimokatoličke crkve u Jugoslaviji. Htio ju je osamostaliti od Rima, pa makar samo tako da ona dobije svoga primasa (ovo je zastupao u razgovoru sa nama)“ (Dedijer, 1981, 563). Tito je kritikovao držanje Vatikana, rekavši da je Sv. stolica uvek bila više naklonjena Italiji nego Jugoslaviji. Pomenuo je i mogućnost stvaranja „hrvatske narodne crkve“ koja je trebalo da pokaže „narodniji“ mentalitet i da se više približi slovenskom duhu (Đilas, 1985, 39; Hrnčević, 1986, 193; Živojinović, 1994, 133–135; Radić, 2005, I, 265; Akmadža, 2013, 25–27).

mente o Stepinčevoj saradnji sa Pavelićem. Prvi sekretar Ambasade V. Britanije u Beogradu W. Deakin je imao krajem januara 1946. kratak susret sa Titom, tokom koga mu se on žalio da, i pored pokušaja da Stepincu ponudi uslove na kojima bi se bazirali odnosi, nadbiskup zadržava neprijateljski stav. Na pitanje Deakin-a zašto ne pokuša direktno da pregovara sa Vatikanom, Tito mu je rekao da je dao instrukcije Moskatelu ali da nema nikakvih rezultata. Osnovne smernice u politici prema RKC i Vatikanu formulisao je februara 1946. sveštenik Svetozar Ritig (predsednik Komisije za verske odnose NRH i ministar bez portfelja u hrvatskoj vladi) u pismu maršalu Titu: uklanjanje Stepinca sa pozicije nadbiskupa; imenovanja biskupa uz saglasnost državnih vlasti; zabrana povratka biskupa koji su pobegli iz zemlje i „nacionalizacija Rimokatoličke crkve u Jugoslaviji“. Početkom decembra 1946. V. Bakarić piše E. Kardelju: „Stvaranje narodne crkve treba popularizirati odozdo i odozgo. Davati podršku popovima koji bi mogli raditi na tome, neutralizirati neke krugove, a lupati po protivnicima. Na tome i mislimo temeljiti sve praktične taktičke poteze [...] Operativno rukovodstvo nad tim bi trebalo dati popovskom odeljenju UDB, koje se do sada bavilo samo progonom popova“ (Radić, 2005, I, 271).

Nadbiskup Stepinac je uhapšen 18. 9. 1946. pod optužbom da je pozivao vernike da saraduju sa vlastima u NDH, da su katolička društva služila kao stub ustaštva, da je pružio punu podršku prekrštavanju Srba, da je bio glavni organizator izdavanja biskupske poslanice iz marta 1945. itd.⁴ (Živojinović, 1994, 195–230). Vatikan nije javno reagovao u vreme Stepinčevog hapšenja, ali je Hurley, otpravnik Nuncijature, prisustvovao celom toku suđenja. Polovinom 1946. Hurley-ju je predsednik vlade FNRJ ponudio da Vatikan povuče Stepinca iz Jugoslavije, ali nikakav odgovor na ponudu nije stigao. Stepinac je osuđen na kaznu zatvora s prisilnim radom u trajanju od 16 godina i gubitak političkih i građanskih prava u trajanju od pet godina. Mnogo godina kasnije neki članovi Politburoa KPJ tvrdili su da se radilo o političkom suđenju. Prema M. Đilasu, Stepinac sigurno ne bi bio izveden pred sud zbog svog ponašanja za vreme rata da nije nastavio da se opire novom režimu, što ne znači da nije bilo osnova za optužbu protiv njega, ali da je Tito kad god bi se poveo razgovor o Stepincu govorio da „crkva ne može biti iznad države – već da država mora biti iznad crkve“ (Đilas, 1985, 40).

Oktoobra 1946. Apostolska nuncijatura je uložila protest MIP-u FNRJ zbog ponašanja vlasti prema katoličkom sveštenstvu u vreme hapšenja Stepinca. Dekretom Sv. kongregacije bili su ekskomunicirani svi oni koji su fizički učestvovali u suđenju. Suđenje je izazvalo vrlo oštre reakcije i u zapadnoj štampi. Iz inostranstva su stizale peticije za njegovo oslobađanje iz zatvora, izražava-

vana je neprestana bojazan za njegovo zdravlje i sl. U izveštajima britanske ambasade upućenim iz Beogradu januara 1947. pisalo je da je RKC „najjače telo protivno režimu“, da u svojoj politici ona „nesumnjivo dobija direktive i savete preko Nuncijature“, da je prva faza napada režima na više sveštenstvo bila potpuno neuspešna i da je nadbiskup Stepinac „možda moćniji kao ujedinjujuća snaga u zatvoru nego što je to bio u svojoj palati“. Po istom izvoru, sledeća faza bila je koncentrisanje vlasti na niže sveštenstvo voljno da saraduje, zbog čega je papski regent bio uznemiren (Radić, 2005, I, 275). I zaista, počinju da se šire udruženja sveštenika za sve verske zajednice u zemlji, kojima su rukovodile komisije za verske poslove po republikama. BK je 1950. donela odluku da se članstvo u tim udruženjima ne preporučuje (*non expedit*), a 1952. je zabranila njihovo osnivanje (*non licet*) (Režek, 2005, 104–107).

Posle rata Vatikan je nastavio sa starom praksom imenovanja apostolskih administratora i nije izvršio razgraničenje crkvenih graničnih područja. Na notu MIP-a FNRJ iz januara 1947. upućenu Nuncijaturi, u kojoj vlada Jugoslavije predlaže da se na upražnjena mesta dovedu biskupi koji bi svojim držanjem bili garancija za lojalnu saradnju RKC sa vlastima, odgovoreno je da Sv. stolica deluje potpuno nezavisno od civilnih vlasti uvek kada imenuje biskupe u onim zemljama sa kojima nema specijalne konvencije u pogledu ovih imenovanja. Početkom februara DS Vatikana je uručena još jedna nota vlade FNRJ zbog omogućavanja bekstva ratnih zločinaca u Južnu Ameriku (Živojinović, 1994, 163, 231–276).

Krajem maja 1947. u Rim je za otpravnika poslova pri Vatikanu stigao sveštenik Petar Benzon. On je trebalo da protestuje zbog zaštite ratnih zločinaca u Zavodu Sv. Jeronima; da iznese stav vlade FNRJ da neće pristati na priznanje i imenovanje biskupa u Jugoslaviji bez prethodnih konsultacija; da vaspitavanje katoličkog klera u Jugoslaviji treba da nosi slovenski karakter i da se u celoj zemlji zavede bogoslužje na slovenskom jeziku u smislu tradicije sv. Ćirila i Metodija. Benzona je primio v. d. državnog sekretara Vatikana D. Tardini, ali ne i papa kako se očekivalo. Na kraju razgovora, Benzon je kao svoje lično mišljenje rekao Tardini-ju da se Vatikan sigurno interesuje za šest miliona katolika u SSSR-u i da će u kontakt sa Moskvom stupiti najbrže preko Beograda. Konkretnih rezultata nije bilo i već u to vreme je počelo da se govori o mogućnosti prekida diplomatskih odnosa (Radić, 2005, I, 276).

Odnosi nisu prekinuti ali su sve do 1952. nastavili da se komplikuju u vezi sa događajima oko Trsta i uverenjem jugoslovenskih vlasti da Vatikan podržava Italiju u tom sukobu (Bekić, 1988, 448), delovanjem udruženja sveštenika i slučajem Stepinac. Posle prekida odnosa sa SSSR-om, Stepinčevo sužanjstvo je bilo ozbiljna pre-

4 J. Hrnčević, jedan od tvoraca optužnice, pisao je u svojim sećanjima: „Iako je taj dokument u duhu tadašnjeg vremena bio dobro protkan elementima propagande, u njemu je ipak konkretno i argumentovano bila prikazana neprijateljska delatnost Alojzija Stepinca i ostalih optuženih“ (Hrnčević, 1986, 196).

preka u odnosima sa Zapadom. Vlasti su bile duboko svesne opasnosti kreiranja mučenika i vremenom on je postajao sve veće opterećenje za režim, koji je u više navrata pokušavao da ga se oslobodi (Đilas, 1985, 42). Njegovo proglašenje za kardinala 1952, uz druga sporna pitanja, dovelo je konačno do prekida diplomatskih odnosa (Akmadža, 2003, 171–202). Ovaj korak odudarao je od opšte linije jugoslovenske politike otvaranja prema Zapadu i direktno je uticao na zaoštavanje prilika u zemlji. Državni organi su pokušali da primene taktiku pridobijanja umerenijih biskupa, ali bez većih uspeha. Početkom januara 1953. Tito je primio delegaciju katoličkih biskupa u Beogradu, posle čega je objavljeno da je dogovoreno formiranje zajedničke komisije koja bi razmatrala osnove međusobnih odnosa. Ubrzo posle toga Stepinac je novinaru jedne američke novinske agencije izjavio da nema dogovora dok Sv. stolica ne pošalje odobrenje. Juna 1953. Savezno izvršno veće (SIV) je konstatovalo prekid razgovora jer RKC nije imala dozvolu Vatikana.

Čerčil je u martu 1953, prilikom Titove posete Velikoj Britaniji, zatražio da Jugoslavija učini neke pomake u politici prema crkvama jer bi to moglo da olakša i poziciju njegove vlade u vođenju otvorenije politike prema FNRJ, a istovremeno bi joj pomoglo da popravi odnose sa Italijom. Tito je odgovorio da verskog progona nema, da postoje problemi u odnosima sa RKC, ali da je to više političko nego religijsko pitanje (Spehnjak, 2001, 597–633). Decembra iste godine on će izjaviti jednom protestantskom svešteniku i publicisti iz SAD-a da na RKC gleda kao „na jednu najtamniju reakcionarnu međunarodnu organizaciju“ (Radić, 2005, II, 413).

Propagandna kampanja o progonima RKC u Jugoslaviji bila je na vrhuncu u periodu od 1952. do 1956. Vesti koje je objavljivao Radio Vatikan prenosile su vodeće svetske novinske agencije. Napadi su se pojačavali svaki put kada bi Jugoslavija pokušavala nešto da postigne na međunarodnom planu. U katoličkoj štampi bi se tada pojavljivali napisi u kojima se tražilo da se od FNRJ izdejtstvuju određeni ustupci. Državni sekretarijat za inostrane poslove (DSIP) je upozoravao 1956. da Vatikan u SAD-u aktivno radi da se dobije podrška na smanjenju pomoći Jugoslaviji, kao i da negativno gleda na približavanje Francuske i Jugoslavije, na veze Jugoslavije sa SSSR-om i veze SKJ sa Komunističkom partijom Italije, kao i na mešanje Jugoslavije u pitanje ujedinjenja Nemačke.

Septembra 1954. dr F. Šeper je u neuobičajenoj formi proglašen za koadjutora nadbiskupije, a ne za koadjutora nadbiskupa Stepinca (Alexander, 1979, 227). Razmenio je kurtoazne posete sa predstavnicima vlasti, ali odnosi su i dalje bili krajnje zategnuti. Glavni cilj državnih organa tih godina bio je odvajanje pitanje odnosa sa Vatikanom od pitanja odnosa sa crkvom u zemlji, izolacija Vatikana i postizanje diferencijacije u redovima biskupata i sveštenstva, po cenu pravljenja i određenih ustupaka „koji komunistima nisu simpatični“ (Radić, 2005, II, 416). Sporna pitanja su i dalje bila vezana za

crkvenu imovinu, oporezivanje, administrativno kažnjavanje, katehizaciju, rad verskih škola, delatnost Udruženja katoličkih sveštenika, ponašanje pojedinih biskupa, uticaj RKC na omladinu i članove Partije i delovanje sveštenečke emigracije. U Jugoslaviji se smatralo da sveštenečka emigracija predstavlja stalni oslonac Vatikana u obaveštajnom radu i u antijugoslovenskim aktivnostima. S obzirom da je RKC bila zainteresovana za slanje bogoslova na studije u Rim, vlasti su kao glavni uslov postavljale ograđivanje biskupata od ustaških emigranata i potpunu depolitizaciju Zavoda Sv. Jeronima (Radić, 2008, 575–611).

Opipavanje terena za obnavljanje diplomatskih odnosa počelo je već polovinom 50-ih. Razni signali su stizali preko jugoslovenskih diplomatskih predstavništava, najviše iz SAD-a i J. Amerike, ali i iz Evrope. Jugoslovenskim vlastima se poručivalo da od odnosa Jugoslavije sa RKC u velikoj meri zavisi i poboljšanje odnosa sa katoličkim zemljama. Prvi znaci promena pojavljuju se krajem 50-ih. Tokom 1958. ponovo je uspostavljena stara praksa odlaska biskupa iz Jugoslavije na referisanje u Vatikan. U jesen iste godine ustoličen je novi papa – Jovan XXIII. Iz Zavoda Sv. Jeronima uklonjen je emigrant K. Draganović. Međutim, jugoslovenske vlasti još uvek nisu bile spremne za pregovore. DSIP FNRJ je poslao Ambasadi u Rimu telegram 14. 5. 1958. u kome se skreće pažnja da se ne daju nikakve inicijative za razgovore sa predstavnicima Vatikana o uspostavljanju diplomatskih odnosa i da se ne pokazuje veliko interesovanje ako poruka dođe sa druge strane, ali da se utvrdi stepen ovlašćenja i značaj pitanja koja se budu predlagala. Jedino o čemu se moglo razgovarati bilo je pitanje odlaska Stepinca.

Početkom aprila 1959, nadbiskup Ujčić i biskup Butkatko otišli su u posetu Rimu. Prema informacijama koje su državni organi u FNRJ imali, papa je rekao da je Jugoslavija specifično i delikatno područje, da je osetljiva tačka gde vlast zaista treba uzimati u obzir, što ne treba da znači i odobravanje komunističke ideologije. Prelazeći zatim na pitanje mogućnosti saradnje sa komunistima, papa je rekao: „Mi smo uvek spremni da prihvatimo ruku, ali je nećemo pružati, jer su oni našu ruku odbili. Međutim, mi ćemo uvek prihvatiti njihovu, ako vidimo da nam je pruže.“ Ujčić je odgovorio da ima utisak da jugoslovenska vlada nudi tu ruku i da je spremna da sredi odnose sa Vatikanom i crkvom u zemlji (Radić, 2005, II, 430).

BK održana u Zagrebu novembra 1959. dala je povoda državnim organima da smatraju kako su u biskupatu počeli realnije da sagledavaju stvari. Biskupat je izrazio želju da doprinese pregovorima između države i Sv. stolice i spremnost da podstiče sveštenstvo i vernike na građansku lojalnost prema državnim vlastima i na savesno obavljanje građanskih dužnosti. Ostalo je i dalje otvoreno pitanje imenovanja novih biskupa i postavljanja administratora umesto rezidencijalnih biskupa, na šta su jugoslovenske vlasti gledale kao na znak da

Vatikan smatra posleratne granice privremenim, ali nisu nikada stavile veto prilikom imenovanja biskupa kao što je to bio slučaj u nekim drugim zemljama.

Stepinac je umro početkom februara 1960, čemu je inostrana štampa dala veliki publicitet. Većina komentara ocenjena je u Jugoslaviji kao zlonamerna i tendenciozna. I pored sve pažnje i iskazanog poštovanja u Vatikanu prema njemu kao „nevinom mučeniku komunističkog režima“ i aluzija o potrebi njegove što skorije beatifikacije, Ambasada FNRJ u Rimu je smatrala da je Stepinčeva smrt doživljena kao izvesno olakšanje i uklanjanje prepreke za sređivanje odnosa. Vatikanski zvaničnici su ponavljali da su oni spremni za uspostavljanje odnosa ali da Jugoslavija treba da pokrene inicijativu, jer ona snosi krivicu za prekid odnosa. DSIP je početkom 1960. i dalje ostajao pri stanovištu da ne bi trebalo pokazivati nikakve inicijative ni interesovanje za razgovor na temu obnove diplomatskih odnosa, ali u slučaju da ih druga strana pokrene, razgovore prihvatiti sa isključivom orijentacijom da se dođe do što više detalja o konkretnim stavovima Vatikana.

U julu 1960. je za svaki slučaj napravljen elaborat o odnosima Vatikan–FNRJ u Saveznoj komisiji za verske poslove (SKVP) u kome su registrovana pitanja koja bi se eventualno mogla pokrenuti sa jugoslovenske i vatikanske strane. Nastanak elaborata poklopio se sa informacijama koje su državni organi imali, da je krajem jula 1960. u Vatikanu doneta odluka da se sa Jugoslavijom normalizuju odnosi i da je papa lično zainteresovan za to. Ipak, na sastanku održanom u kabinetu potpredsednika SIV-a E. Kardelja, dogovoreno je da se načelno ne treba orijentisati na obnavljanje odnosa ali da to ne treba javno da se ističe (Radić, 2005, II, 455–457).

Novembra 1960. učinjen je još jedan pokušaj da biskupi dobiju dozvolu od Vatikana da mogu direktno pregovarati sa državnim organima. Nadbiskupa Ujčića su primili papa i državni sekretara Vatikana kardinal Tardini. Tardini se plašio da bi direktni razgovori mogli da se završe kompromisom kakav su ranije prihvatili poljski biskupi, a za koji je on smatrao da je jednostran i ograničavajući za crkvu (Armstrong, 1951, 144). I pored neuspeha, po Ujčićevom povratku je konstatovano da je u Vatikanu došlo do izvesnog popuštanja prema Jugoslaviji.

Tokom 1961. bila su imenovana četiri nova biskupa na području NR Hrvatske i time popunjena sva upražnjena biskupska mesta. Za novog predsednika BK imenovan je, dekretom Vatikana, avgusta 1961. zagrebački nadbiskup Šeper. Decembra iste godine objavljena je i papina enciklika *Aeterna dei sapientia* o povezivanju svih hrišćanskih crkava pod vodstvom Rima. U Jugoslaviji nisu bili oduševljeni idejom o približavanju SPC i

RKC, jer su iza toga videli vršenje pritiska na SPC da oslabi svoju politiku saradnje sa državnim organima i tendenciju širenja uticaja RKC u zemlji.

Tokom 1962. odnosi Italije i Jugoslavije počeli su da se popravljaju i očekivalo se da će, tokom posete potpredsednika A. Rankovića Rimu u maju, doći i do pokretanja pitanja odnosa Vatikana i Jugoslavije. Stav jugoslovenskih državnih organa pred posetu bio je da Vatikan pokušava da pronađe neki *modus vivendi* sa socijalističkim sistemom i da u takvoj političkoj orijentaciji Jugoslavija i Poljska treba da posluže Vatikanu kao proba. I dalje se naglašavalo da ne dolazi u obzir da se RKC daje neki specijalni položaj niti obnavljanje diplomatskih odnosa, ali je razmatrana i nova varijanta po kojoj bi pod vidom vršenja vrhovne vlasti nad crkvom u Jugoslaviji, Vatikan, pored redovnih kontakata i veza svog predstavnika RKC u zemlji i Sv. stolice, povremeno slao svog predstavnika radi vizitacije (Radić, 2005, II, 465–467). Do novog kratkotrajnog zaoštavanja odnosa u zemlji došlo je posle BK održane u jesen 1962. i predstave koja je upućena SIV-u, na osnovu koje je zaključeno da je ona planski inicirana uoči koncila kako bi se pred Vatikanom prikazala borba katoličkog biskupata u Jugoslaviji. Istovremeno, iz Rima su u Beograd stizale informacije kako bi sklapanje konkordata bilo od obostrane koristi. Sa jedne strane, radi razbijanja mita na Zapadu o netolerantnosti Jugoslavije prema katolicima, a sa druge, prestanak kritika Vatikana o netrpeljivosti prema komunističkim zemljama, što mu je stvaralo teškoće u nekim delovima sveta. Otvaranje Drugog vatikanskog koncila u jesen 1962. omogućilo je dalje približavanje. Biskupi iz Jugoslavije su aktivno učestvovali u komisijama za pripremu koncila, kao i u njegovom radu.

U svetu se pažljivo pratio razvoj odnosa između Jugoslavije i Vatikana, a posebno su veliko interesovanje za pregovore pokazali diplomati iz SSSR-a i zemalja istočne Evrope. Januara 1963. ambasador u Rimu Ivo Vejvoda se sastao sa sovjetskim ambasadorom S. Kozyrev-om, koji mu je preneo kako je predložio svojoj vladi da prihvati javno iznetu želju Vatikana da uspostavi diplomatske odnose sa SSSR-om. Kozyrev je rekao kako nije bio informisan da li su Tito i Hruščov razgovarali o ovom pitanju (poseta Tita Moskvi u decembru 1962),⁵ ali je smatrao da je ono svakako bilo pomenuto. Interesovao se o jugoslovenskom stavu prema odnosima sa Vatikanom. I narednih godina Jugoslavija je pažljivo vodila računa o stavu SSSR-a i istočnoevropskih država o odnosima sa Vatikanom i u strogoj tajnosti razmenjivala iskustava sa vlastima u Poljskoj i Mađarskoj.

Ambasador Vejvoda je u to vreme stupio u vezu sa N. Jaegerom, članom Ustavnog suda Italije bliskim kardinalu Montini-ju, inicijatoru kontakata. Jaeger je ponu-

5 U pokušaju da prevaziđe unutrašnje privredne probleme kroz obezbeđivanje ekonomske saradnje sa inostranstvom, a pošto se od SAD-a više nije mogla očekivati onako obimna pomoć kao u prethodnoj deceniji, Tito je bio spreman na radikalnu preorijentaciju u izboru novog partnera. Godina velikog preokreta u budućoj spoljnopoličkoj orijentaciji Jugoslavije bila je 1962. Tesno vezivanje za SSSR davaće ton tog orijentaciji sve do 1968. (Bogetić, 2011, 205–20).

dio da diskretno organizuje sastanak sa predstavnikom Vatikana, a ako se taj susret pokaže korisnim, i sa državnim sekretarom Cicognani-em, a možda i sa papom. Vejvoda je dobio odobrenje da prihvati poziv za nezvanični kontakt, koji bi bio informativne prirode. Pregovori su počeli u tajnosti maja 1963. U junu iste godine za novog papu je bio izabran upravo milanski kardinal G. B. Montini, kao Pavle VI. Pavle VI je, prilikom prijema održanog u čast ustoličenja, zamolio ambasadora Vejvodu da prenese Titu sledeću poruku: „Izvanredno ceninim, kao gest pažnje i velikog takta, prisustvo predstavnika Jugoslavije na mom ustoličenju za Papu. Nadam se da će moj pontifikat dovesti do poboljšanja odnosa između Vatikana i Jugoslavije. Kažite predsedniku Titu da mi Jugoslavija leži na srcu.“⁶ Istovremeno u Italiji je bio uskraćen stalni boravak K. Draganoviću.

U jesen 1963. J. B. Tito se spremao na put po L. Americi i jugoslovenskim vlastima je bila stalo da ta poseta prođe uz što manje incidenata. Polovinom septembra 1963. ambasador Vejvoda se sastao sa nuncijem C. Granom i tražio da Vatikan odmah preduzme mere da se prekine s antijugoslovenskom kampanjom katoličkog klera u L. Americi, kako bi se održala i dalje nastavila nedavno ostvarena povoljna atmosfera. Dodao je i da uskoro počinje zasedanje koncila na koji su pozvani i predstavnici SPC i da sve ono što se dešava može imati negativne efekte na njenu odluku da se pozitivno izjasni o učešću na koncilu.

Novi krug razgovora, pokrenut ponovo na inicijativu Jaegera i samog Pavla VI, počeo je u oktobru 1963. Vatikan više nije insistirao na prethodnom obnavljanju diplomatskih odnosa, već je bio spreman da se za početak odnosi obnove na konzularnom nivou ili u formi povremenih poseta papskog delegata Jugoslaviji. Povremeno su iskršavali problemi, kao u vezi sa otvaranjem izložbe u Rimu „Crkva čutanja“, zbog čega su jugoslovenske vlasti uložile protest kod Vatikana, smatrajući da je na tendenciozan način bila prikazana situacija u kojoj se nalazila RKC u SFRJ. U Beogradu su sa nezadovoljstvom gledali i na pitanje kanonizacije Nikole Tavelića, koga su ustaše smatrale zaštitnikom NDH, ali prilikom prijema biskupa iz Jugoslavije koji su podneli zahtev za kanonizaciju, papa im je preporučio saradnju sa vlastima Jugoslavije.

Iako su krajem 1963. jugoslovenske vlasti odlučile da se pregovori nastave, ali da im se ne daje karakter pregovora o definitivnom sređivanju odnosa, jer za to još nisu sazreli svi uslovi a pojavila su se i izvesna unutrašnja neslaganja, juna 1964. odlučeno je da se ide na uspostavljanje odnosa na nivou apostolskog delegata

koji bi predstavljao Vatikan u SFRJ. U početku apostolski delegat je trebalo prvenstveno da bude predstavnik Vatikana pri kleru u SFRJ, ali sa pravom da sa predstavnicima vlasti razmatra probleme iz odnosa sa Vatikanom. U to vreme ovakve odnose sa Vatikanom imalo je 17 država (SAD, Meksiko, V. Britanija i dr.) (Radić, 2005, II, 499).

Po završetku preliminarnih pregovora, krajem juna 1964. započeli su službeni razgovori. Vođeni su naizmenično u Rimu tokom leta 1964. i Beogradu tokom prve polovine 1965.⁷ Na dan kada su počeli pregovori u Beogradu, papa Pavle VI je primio jugoslovenskog ambasadora u Rimu na njegov zahtev. Vejvoda je formalno tražio prijem kod pape da bi mu preneo izraze zahvalnosti SFRJ zbog pomoći koju je uputio postradalima od zemljotresa u Skoplju, ali pravi cilj posete bio je da iznese gledišta Jugoslavije o pitanjima odnosa između crkve i države, Vatikana i SFRJ, kao i da sazna papina mišljenja i ocene. Vest o prijemu izazvala je veliko interesovanje novinara jer je to bila prva audijencija posle prekida diplomatskih odnosa. Januara 1965. i jugoslovenska štampa je prenela informaciju o pregovorima u Beogradu, a istog meseca je zagrebački nadbiskup Šeper imenovan za kardinala, što je protumačeno kao znak poboljšanja odnosa između Jugoslavije i Vatikana. Pregovori su na momente bili vrlo teški i izgledalo je da će se prekinuti bez ikakvih rezultata, ali na kraju je utvrđen zajednički protokol koji je naknadno trebalo da potvrdi Vlada SFRJ, odnosno Kardinalska komisija u Kongregaciji za izvanredne crkvene poslove Vatikana. Do nastavka pregovora nije međutim došlo tako brzo kao što se očekivalo. Odnosi sa RKC u zemlji počeli su da se komplikuju polovinom 1965. zbog Poslanice upućene sa zasedanja BK u Zagrebu, koja je ocenjena kao neprijateljski akt uperen protiv države i jubilarne proslave 250 godina Gospe od Sinja, kojoj su, po oceni SSUP-a, organizatori dali nacionalistički karakter. Tek u novembru 1965. prilikom posete ministra inostranih poslova Italije A. Mora, predsednik vlade Petar Stambolić je u izjavi za štampu izrazio optimizam u pogledu razvoja odnosa sa Vatikanom, istakavši da su pregovori uspešno okončani. Prijemu u Ambasadi SFRJ u Rimu povodom Dana Republike, 29. 11, prisustvovali su prvi put službeni predstavnici Vatikana, kardinal Šeper i većina biskupa iz Jugoslavije koji su bili na koncilu. Pregovori su zaključeni aprila 1966. u Rimu.⁸ Usaglašeni tekst protokola sastojao se iz četiri dela u kojima su konstatovane one tačke oko kojih je postignuta saglasnost. Pitanja oko kojih nije bio postignut dogovor formulisana su kao jednostrano parafirane usmene izjave, koje nisu

6 Papa nije poslao čestitku Titu povodom izbora za predsednika SFRJ, a saučešće povodom zemljotresa u Skoplju je bilo upućeno usmeno preko jugoslovenskog ambasadora i nije objavljeno u vatikanskoj štampi (Radić, 2005, II, 493).

7 Vodili su ih sa jugoslovenske strane N. Mandić, V. Dobrila, P. Ivičević i B. Kocijančić, a sa vatikanske strane A. Casaroli, podsekretar u DS za izvanredne crkvene poslove, i L. Bongianino, savetnik Nuncijature.

8 Aprila 1966. vladi SSSR-a je predat prepis jugoslovenskih zakonskih akata koji su se odnosili na pitanja religije i crkve, a upoznati su i sa tokom pregovora sa Vatikanom (Radić, 2005, II, 522–527).

imale vrednost pravnih, već samo moralnih obaveza svake strane. Takva pitanja bila su npr.: Zavod Sv. Jeronima, ideološko vaspitanje omladine, imovinsko-pravni status RKC, imenovanje biskupa i dr. Protokol su potpisali u Beogradu 25. 6. 1966. godine M. Morača, član SIV-a i predsednik SKVP, i A. Casaroli, podsekretar Kongregacije za izvanredne crkvene poslove.⁹ Ugovor je garantovao, između ostalog, slobodno obavljanje verskih funkcija i obreda i dozvoljavao, u okviru zakona, jurisdikciju Sv. stolice nad RKC u duhovnim i crkvenim stvarima, dok je Vatikan prihvatio da sveštenici ne mogu zloupotrebljavati svoje funkcije radi političkih ciljeva i obećao osudu svakog akta političkog terorizma ko god bio počinilac.

Protokol nije sadržao nikakve suštinske koncesije nijedne strane, ali je za SFRJ on bio značajan zbog činjenice da je Vatikan preuzeo neke obaveze koje su u budućnosti mogle da utiču na rešavanje pitanja za koje su državni organi bili zainteresovani. Protokol je omogućio međusobnu razmenu predstavnika. Jugoslovenski predstavnik bio je izaslanik SIV-a, a ne šefa države. Izaslanik Vatikana imao je dvojaku funkciju, bio je apostolski delegat i izaslanik Sv. stolice pri jugoslovenskoj vladi. Izaslanici nisu bili na diplomatskim listama jedne ili druge strane, ali su imali diplomatski tretman, prema normama Bečke konvencije iz 1961. Za Vatikan, kako je i sam Casaroli rekao u jednom razgovoru, predstavljao je presedan koji je mogao da posluži kao model za eventualne pregovore sa drugim socijalističkim zemljama. Inostrana štampa je dočekala potpisivanje kao vrlo značajan bilateralni događaj i napisi su uglavnom bili pozitivni, tako da je u DSIP-u zaključeno da se radi o „verovatno najujednačenijem i najpozitivnijem publicitetu, koji smo imali u inostranoj štampi o bilo kom krupnijem pitanju jugoslovenske politike“ (Radić, 2005, II, 533).

Predstavništvo vlade SFRJ u Rimu otpočelo je svoju zvaničnu funkciju pri Vatikanu 24. 11. 1966. Za rad u Izaslanstvu predložen je V. Cvrilje, koji će na tom mestu ostati do 1971. Za apostolskog delegata i izaslanika Sv. stolice pri vladi SFRJ bio je određen nadbiskup M. Cagna, koji je stigao u Zagreb 18. 11. 1966. Ostao je na tom mestu do 1970. Nadbiskup Šeper je januara 1968. bio imenovan za prefekta Kongregacije za veru u Rimu, a iste godine došlo je do posete predsednika vlade SFRJ M. Špiljka Vatikanu i kardinala Tisserant-a Jugoslaviji.

Kako je vreme odmicalo napadi emigrantske štampe na Protokol bili su sve žešći. Hrvatska emigracija govorila je o potrebi odbrane „hrvatskog svećenstva i hrvatskih narodnih interesa“, dok je srpska emigracija

govorila o „novom Konkordatu“ i potvrđivala tezu da „Hrvati sve više osvajaju pozicije u Jugoslaviji“ (Radić, 2005, II, 534).

Jugoslovenski državni organi su bili zadovoljni postignutim sporazumom, ali su se plašili da će RKC pokušati da iskoristi sređivanje odnosa za jačanje svojih pozicija u zemlji. Opadanje čvrste partijske kontrole u drugoj polovini 50-ih i početkom 60-ih nastavilo se sve brže posle pada Rankovića 1966. U isto vreme počeo je da se ispoljava sve otvorenije hrvatski nacionalizam. Mada su vođe hrvatskog nacionalnog pokreta očekivale mnogo otvoreniju i direktniju podršku RKC, to ipak nije značilo da je crkva ignorisala pokret. Crkvena hijerarhija je imala svoj mobilizacioni program rada, što će se videti u narednim decenijama (Perica, 2000, 532–564). RKC je počela da organizuje brojne i masovno posećene verske proslave i hodočašća, došlo je do naglog uspona katoličke štampe, kao i razvoja drugih oblika katoličke propagande. Polovinom 70-ih RKC je organizovala devetogodišnju proslavu „Trinaest vekova hrišćanstva među Hrvatima“ (1975–84). Najveći verski skup u istoriji Jugoslavije organizovan je povodom završetka obeležavanja jubileja u Mariji Bistrici i na njemu je bilo više od 400.000 ljudi (Perica, 2001, 39–66). Pokrenute su tzv. „koncilske tribine“ i crkva je oko sebe počela da okuplja intelektualce, da pokreće pitanja od značaja za omladinu, da polemische sa marksistima. Prema odluci BK, koju je papa potvrdio, u većem delu mise upotrebljavan je narodni jezik, dok je latinski zadržan samo u delu u kome se prikazuje žrtva.

Jugoslavija je 1970. bila jedina komunistička zemlja u Evropi koja je uspostavila diplomatske odnose sa Vatikanom.¹⁰ Mada je odnose i dalje otežavalo pitanje Stepinca i proslava kanonizacije Nikole Tavelića (Akmadža, 2013, 377, 456–7), jugoslovenske vlasti nisu sprečavale put hodočasniciima iz Hrvatske koji su otišli u Rim juna 1970. radi kanonizacije prvog hrvatskog sveca i pozdravile su međunarodni kongres mariologa u Zagrebu 1971. Tito je posetio papu 29. 3. 1971. i bio prvi komunistički lider koji se sreo sa njim. U Vatikanu su boravili 1977. i M. Minić, potpredsednik SIV-a i savezni sekretar za inostrane poslove, i predsednik Predsedništva SFRJ C. Mijatović 1980. Mijatović je tom prilikom uputio zvaničan poziv papi da poseti Jugoslaviju, ali do posete nije došlo do kraja postojanja Jugoslavije kao države. Tokom 80-ih međuverški odnosi u Jugoslaviji su do krajnosti zaoštreni a dijalog koji je počeo u prethodnoj deceniji doživeo je krah. Vatikan se 1990. saglasio sa odlukom BK o potrebi restrukturiranja zemlje

9 Protokol je ugovor manje formalne prirode nego konkordat. Konkordat po pravilu uspostavlja pravnu poziciju RKC u državi i definiše njena prava i obaveze. Protokol uspostavlja dogovorenu formulu o načinu međusobnih odnosa između RKC i države u zemlji u kojoj su država i crkva odvojene.

10 Predstavnici SFRJ u Vatikanu su bili: S. Kolman (1972–1976), B. Liović (1976–1977), Z. Svete (1977–1981), Z. Stenek (1981–1985), S. Cigoj (1985–1989), I. Maštruko (1989–1991). Nunciji u SFRJ su bili: M. Cagna (1970–1976), M. Cecchini (1976–1984), F. Colasuonno (1985–1986), G. M. Higuera (1986–1996). (Die Apostolische Nachfolge. Preuzeto 23. 6. 2014. sa http://www.apostolische-nachfolge.de/dipl_korps.htm)

a sa početkom ratnih sukoba u Jugoslaviji vaticanska diplomatija je lobirala u Nemačkoj i drugim evropskim zemljama za priznavanje Hrvatske i Slovenije kao nezavisnih država, a među prvima ih je i priznala januara 1992. (Perica, 2001, 39–66).

Vaticanska diplomatska veština, građena vekovima, nije uvek bila uspešna u realizaciji ciljeva, ali spremnost

na prilagodavanje, istrajnost i delatnost na duge staze, na kraju su obično donosile rezultate. Jugoslovensko-vaticanski odnosi počeli su otezanjem Vatikana da prizna postojanje jugoslovenske države, tokom sedamdeset godina karakterisali su ih međusobno nepoverenje pa i otvoreno neprijateljstvo, a završili su se brzom reakcijom da se prizna njen raspad.

YUGOSLAVIA AND THE VATICAN 1918–1992

Radmila RADIĆ

Institute for Recent History of Serbia, Trg Nikole Pašića 11, 11000 Belgrade, Serbia
e-mail: mandicr58@gmail.com

SUMMARY

Yugoslav-Vatican relations began with the Vatican prolonging recognition of the Yugoslav state formation after the WWI. Their relationships during the seventy years of the Yugoslav state existence characterised mutual distrust and even outright hostility, and were completed with Vatican's quick reaction to acknowledge its dissolution. The Vatican has never reconciled with the creation and existence of the Yugoslav state. It modified its policies, tactically entering negotiations to defend the interests of Catholicism, occasionally losing battles, but patiently waiting for the opportunity to pursue their interests. Yugoslav state, due to internal contradictions and weaknesses, never had enough force to win in the conflict with a material, ideological, and spiritual power, such as the Roman Catholic Church, which till the end of its existence represented the strongest opposition in the country.

Key words: Yugoslavia, Vatican, diplomatic relations, Roman Catholic Church, Concordat, Protocol

LITERATURA

- Akmađža, M. (2003):** Uzroci prekida diplomatskih odnosa između Vatikana i Jugoslavije 1952. godine. *Croatia Christiana Periodica*, 27, 52, 171–202.
- Akmađža, M. (2013):** Rimokatolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945–1980. Zagreb, Despot Infinitus.
- Alexander, S. (1979):** Church and State in Yugoslavia since 1945. Cambridge, Cambridge University Press.
- Armstrong, H. F. (1951):** Tito and Goliath. London, Victor Gollancz.
- Bekić, D. (1988):** Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949–1955. Zagreb, Globus.
- Benigar, A. (1974):** Alojzije Stepinac hrvatski kardinal. Rim, Ziral.
- Bogetić, D. (2011):** Jugoslovensko-sovjetski odnosi početkom 60-ih godina. *Istorija 20. veka*, 3, 205–220.
- Bubalo, Đ., Mitrović, K., Radić, R. (2010):** Jurisdikcija Katoličke crkve u Sremu. Beograd, Službeni glasnik.
- Dedijer, V. (1981):** Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita. Rijeka, Zagreb, Liburnija, Mladost.
- Dedijer, V. (1987):** Vatikan i Jasenovac. Dokumenti. Beograd, Rad.
- Dedijer, V., Miletić, A. (1989):** Proterivanje Srba sa ognjišta – Svedočanstva. Beograd, Prosveta.
- Dimić, Lj., Žutić, N. (1992):** Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941. Prilozi za istoriju. Beograd, VINC.
- Đilas, M. (1985):** Rise and Fall. London, Macmillan.
- Horvat, J. (1984):** Živjeti u Hrvatskoj: 1900.–1941. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber.
- Hrnčević, J. (1986):** Svjedočanstva. Zagreb, Globus.
- Ilić, P. (1995):** Vatikan i slom Jugoslavije u Drugom svetskom ratu. Beograd, Grafomarket.
- Jelić Butić, F. (1977):** Ustaše i NDH 1941–1945. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber.
- Jonjić, T. (2000):** Hrvatska vanjska politika 1939.–1942. IV. Hrvatska između sila osovine. Zagreb, Libar.
- Krišto, J. (2000):** Protukatolička srpska propaganda tijekom Drugog svjetskog rata. U: Fleck, H.-G., Graovac, I. (ur.): Dijalog povijesničara-istoričara. 2. Zagreb, Zaklada Friedrich Naumann.
- Mithans, G. (2012):** Urejanje odnosov med Rimskokatoliško cerkvijo in državnimi oblastmi v Kraljevini Jugoslaviji (1918–1941) in jugoslovanski konkordat. Doktorska disertacija. Koper, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije.
- Mithans, G. (2013):** Vloga tajnega pogajalca pri sklepanju jugoslovenskega konkordata. *Acta Histriae*, 21, 4, 809–824.
- Mužić, I. (1978):** Rimokatolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji. Politički i pravni aspekti Konkordata između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije. Split, Biblioteka Crkve u svijetu.
- Novak, V. (1986):** Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj. Beograd, Nova knjiga.
- Pavlowitch, K. S. (1978):** „Il Caso Mirosevic“. L'expulsion du ministre de Yougoslavie au Vatican par le gouvernement fasciste en 1941. Thessaloniki, [s. n.], 105–137.
- Perica, V. (2000):** The Catholic Church and the Making of the Croatian Nation, 1970–1984. *East European Politics and Societies*, 14, 3, 532–564.
- Perica, V. (2001):** Interfaith Dialogue versus Hatred: Serbian Orthodoxy and Croatian Catholicism from the Second Vatican Council to the Yugoslav War, 1965–1992. *Religion, State & Society*, 29, 1, 39–66.
- Petranović, B. (1963):** Aktivnost rimokatoličkog klera protiv sređivanja prilika u Jugoslaviji (mart 1945 – septembar 1946). *Istorija XX veka*, V, 263–313.
- Petranović, B., Zečević, M. (1987):** Jugoslovenski federalizam: ideje i stvarnost: 1914–1943: tematska zbirka dokumenata. Beograd, Prosveta.
- Petrović, M. (2000):** Projekat konkordata Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Svete Stolice 1925. i uporedni konkordatski režimi. U: Fleck, H.-G., Graovac, I. (ur.): Dijalog povijesničara-istoričara. 2. Zagreb, Zaklada Friedrich Naumann, 485–502.
- Radić, R. (2005):** Država i verske zajednice 1945–1970, I–II. Beograd, INIS.
- Radić, R. (2008):** Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović 1967–1968. godine U: Radić, R. (ur.): 1968 – četrdeset godina posle. Beograd, INIS, 575–611.
- Režek, M. (2005):** Med resničnostjo in iluzijo. Slovenska in jugoslovenska politika v desetletju po sporu z Informbirojem (1948–1958). Ljubljana, Modrijan.
- Simić, S. (1958):** Prekrštavanje Srba za vreme Drugog svetskog rata. Titograd, Grafički zavod.
- Spehnjak, K. (2001):** Posjet Josipa Broza Tita Velikoj Britaniji 1953. godine. Časopis za suvremenu povijest, 3, 597–633.
- Živojinović, D. (1994):** Vatikan, Rimokatolička crkva i jugoslovenska vlast 1941–1958. Beograd, Prosveta.
- Živojinović, D., Lučić D. (1988):** Varvarstvo u ime Hristovo. Prilozi za Magnum crimen. Beograd, Nova knjiga.
- Živojinović, R. D. (2012):** Vatikan u balkanskom vrtlogu. Studije i rasprave. Beograd, Albatros plus.
- Žutić, N. (1992):** Rimokatoličke dijeceze u Kraljevini Jugoslaviji – crkveno međudržavno razgraničenje i obrazovanje novih dijeceza. *Istorija 20. veka*, 10, 1–2, 73–82.